

Історико-функціональна роль твору, його ідейна проблематика не прив'язані лише до певних історичних подій. За визначенням стельмахознавця Г.Штона, «присутність позачасового буття у романі ...заперечує і розриває зовнішню соцреалістичність» (та й будь-яку реалістичність) цього твору» [4, 275].

Талант ліро-епіка, романтика, який спирався передусім на національно-фольклорні надбання, найбільше проявив автор у «Чотирьох бродах» – поліфонічному епопеїному повісткуванні, де осмислення доби, історизм подій і їх оцінок втілено у самобутню міфопоетичну концепцію українського суспільства з його народними ідеалами, з духовно-етичним підходом до віковічних проблем добра і зла. Християнсько-етичні мотиви звучать неприховано у художньо-філософській парадигмі ліро-епосу «Чотирьох бродів».

Список використаних джерел

1. Історія української літератури: У 2-х томах. – Т. 2.: Радянська література / редкол.: І.О. Дзевєрін / голова / та ін.; АН УРСР. Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К.: Наук. думка, 1988. – 742 с.
2. Кудрявцев М. Історизм та міфотворчість: питання історії, теорії літератури та компаративістики / М. Кудрявцев. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. – С. 308
3. Стельмах М. Чотири броди: Роман. – К.: Рад. письменник, 1979 – 527 с.
4. Штонь Г.М. Духовний простір української ліро-епічної прози / Г.М.Штонь, Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. – К.: Наук. думка, 1998. – 317 с.

Summary. Author of the article defines the spiritual and ethical problems of the Stelmakh's novel «Four fords», analyzed originality of artistic interpretation good and evil in the writer's world of mifopoetics and Christian motive of sin and punishment in this novel.

Key words: novel, lyric-epos, mythopoetic, psychology, neofolore, sin, punishment.

Отримано: 20.09.2012 р.

УДК 821. 161.2 – 31.09.

М. П. Ткачук

ХУДОЖНІЙ СВІТ РОМАНУ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «ДУМА ПРО ТЕБЕ»

У статті висвітлюється художній світ як естетична категорія в романі Михайла Стельмаха «Дума про тебе», з'ясовується дискурсивна практика автора, розкриваються особливості його лірико-романтичної стильової палітри, особливості поетики.

Ключові слова: художній світ, естетична категорія, наратив, гетеродієгетичний наратор, типаж, концепція людини, ідеал.

Художній світ – це фікційний світ, створений уявою письменника і змодельований у тексті твору; його структура надзвичайно складна, оскільки в семантичне поле тексту входять персонажі, їх наративи, вчинки і духовні прагнення. Він співвідноситься з реальністю, але не є її копією, а перетвореною / змодельованою дійсністю, своєрідною естетичною реальністю. Цей вигаданий світ складається із часо-просторових координат дії, по-своєму є цілісним, вимірюється сюжетно-композиційною організацією твору, зумовлений інтенціями автора та наратора / нараторів. У такий спосіб окреслюються авторська свідомість та свідомість «іншого» (героя / героїв), між якими відбувається інтенсивний діалог. Діалогізм – характерна прикмета мистецтва слова ХХ століття, що спонукає митців до дискусій, пошуку правди, утвердження істини.

Концепція світу і людини виступає в дослідженнях літературознавців як одна з провідних естетичних категорій. Інтерес до неї зумовлений гуманістичною основою творчості митців слова. Гуманізм – провідна ідея українського письменства. Відомо, що естетична ідея гуманізму і концепція людини тісно переплітаються: мистецтво слова змальовує особу і є людським сприйняттям, осмисленням, оцінкою зображуваного світу і водночас втілює людський погляд на світ, людський образ світу. Водночас він є віддзеркаленням зрушень в українській літературі, яка вдумливо порушує і розв'язує етичні проблеми. Концепція людини є важливим чинником мистецтва, становить суть художнього образу. Навколо цієї проблеми концентруються всі інші компоненти мистецтва, визначаючи образи твору, композицію, авторський ідеал, особливості дискурсу тощо.

Ми поставили перед собою завдання з'ясувати художній світ роману «Дума про тебе» (1969) Михайла Стельмаха, щоб глибше зрозуміти лірико-романтичну стильову манеру письменника. Адже масштабність мислення допомогла романісту змалювати велич і трагізм його епохи, розробити дуже своєрідну концепцію світу й людини, що, до речі, часто автор засвідчував у своїх виступах перед читачами. Це помітно передусім на характері конфліктів, типажі, ситуаціях його творів.

Письменник був одним із творців лірико-романтичної стильової течії в українській прозі ХХ століття, започатковану ще Юрієм Яновським й Олександром Довженком. До цієї стильової течії належали Олесь Гончар, Леонід Первомайський, Василь Земляк, Євген Гуцало та інші. Характерними ознаками її є захоплення героїчними народними характерами, ідеалізація простої людини, підкреслення незвичайного, титанічного в її вчинках, ліризм і експресія в змалюванні подій, емоційне переживання світу персонажами, змалювання найбільш піднесених моментів їх душевного буття, романтичний пафос і пильна увага до фольклорних образів і символів, метафорична сконденсованість письма [1, 153 – 159]

Михайло Стельмах – співець людини. Вже перша збірка оповідань «Березовий сік» (1944) повідала і про сувору правду боротьби з фашизмом, і про гуманістичну активність людини. Тут у художньому світі М. Стельмаха борються одвічні сили правди і кривди. Митець намагався досягнути глибокі внутрішні зміни в характері сучасника, які здаються йому чародійними. Ключ до них він знаходив у впливі героїчного минулого народу в боротьбі за свободу, середовища, гуманістичної народно-етичної моралі та філософії, що формували духовний світ особи. Саме ця дійсність творила людину ХХ століття, сповнену мужності й героїзму, людину-правдолюбця (роман «Велика рідня», 1951). У художньому світі роману «Правда і кривда» (1961) герой Стельмаха «вирубав вікна нової історії», потім ламав карк фашизму, щовесни і щосені засівав землю житом і пшеницею на щастя, на здоров'я і на добрий розум. У романі «Кров людська – не водиця» (1957) письменник стверджував, за його словами, людську особистість, красу її справ, подвигів, трагічних часто, але всепереможних і безсмертних.

У художньому дискурсі роману «Дума про тебе» наратор-усезнавець М. Стельмаха відтворив закономірності і в громадському, і в особистому житті людини. У площині суспільного життя це – беззастережна перемога добра над злом: одна влада оцариться в країні – справедлива, гуманна; тоді селянин буде сіяти собі «червону пшеницю» [3, 98]. У площині приватного – доля та інтимне життя людини залежить від загальнонародних подій: ходу громадянської війни корилося і кохання героїв романіста («Любов була, яку послав час...» [3, 98]. Причинні зв'язки подій, вчинків, долі героїв – послідовні й чіткі й у великому, й у дрібному. Художня дійсність Стельмаха зумовлена логікою об'єктивної реальності.

Своїми концептами роман «Дума про тебе» (1969) перегукується з попередніми творами романіста, адже в ньому змалювано події передвоєнних років та перші місяці Другої світової війни, що знайшло своє втілення в *аналепсисах*, тобто наратор повертається в минуле щодо часу розповіді [4, 12]. У «Думі про тебе», за спостереженням Олександра Руденка-Десняка, «герої роману і справжні патріоти, і справжні сини землі ведуть постійну боротьбу за хліб і радість – у цих словах сконцентровані для них уявлення про повнокровне, духовно багате людське життя. Вони пройняті безкінечними турботами, без яких немислима хліборобська доля і загалом доля людини, яка живе задля високої мети, а також їх оточують різноманітні противники, які вміло користуються суперечностями часу. І знову – відкрите оголення життєвих позицій. І знову – зіткнення полярних поглядів на кожне порушене питання, і головне серед них – досягнення людиною щастя. Характеристики окреслені і зразу ж виражають моральну сутність людини» [2, 168].

Розв'язуючи проблему, якою є концепція людини в художньому світі Стельмаха, потрібно зважити не лише на соціологічний вимір цієї концепції, а й на властиве видатному письменникові загальнолюдське етичне наповнення поняття «людина» і «людяне». Життя – для автора роману – є рух, розвиток і активність, це зіткнення і конфлікти. За філософською й етичною інтерпретацією письменника, життя обіймає і працю, і моральні проблеми, і буденні людські турботи. Життю протистоїть смерть, зло, мертвотний застій, насильство, фашизм, війна, «той проклятий хапун» [3, 98]. Стельмахові притаманний смак до етичних узагальнень, нерідко він персоналізує добро, любов, зло тощо. У світі він бачить дві взаємопротилежні сили – добро і зло, життя і смерть, людяність і нелюдську жорстокість.

Зло у реальному бутті ще остаточно не подолане. Зло – у золоті, насильстві, егоїзмі. Гроші диктують хиткій людині зручну філософію, за якою й інші, а то й усі люди такі ж, як і вона («Хіба людина проживе без гріха?» [3, 79]. Зло – у скнарстві, у «персональній дурості» Хворостенків, у «черстводубстві» інших. Найбільше зло – у нав'язаній нашому народові війні, котра нівечить дитинство, вибирає «зорі з очей матерів». «І хай би все вона забрала, тільки не душу!» [3, 258], – вигукує тітка Марія, висловлюючи тривогу перед розлюдненням, яке втілював і ніс у собі фашизм. А втім, людяний оптимізм веде українського митця до висновку: яким міцним не є зло сьогодні,

воно буде переможене («усе це вернеться: і дзвін коси, і дзвоник у школі, і сонце повернеться наше...» [3, 300].

У яких же умовах, на думку Стельмаха, формується справжня людина? Обумовлюють її характер самі лише соціальні вчинки чи й природне добро, уроджений нахил до творення добра? Вичерпується розв'язання цієї проблеми соціально-аналітичним підходом реаліста чи й тут, як у збірці «Березовий сік», Стельмахові притаманне трактування добра і зла як позачасових, одвічних сутностей?

Своїми творами М.Стельмах повстав проти дегуманізації мистецтва, що його пропагував Хосе Ортега-і-Гассет у трактаті «Дегуманізація мистецтва», такі філософи, Л.Шестов, М.Бердяєв та інші. Романіст відкинув їх зневагу героїзму в минулому й сучасному людства. Герої романіста не є «маленькими людьми», які викликають тільки співчуття. Вони стають суб'єктами історії, що активно змінюють антигуманний світ; у цій діяльності вони духовно підносяться як деміурги, є носіями творчих, альтруїстичних, гуманістичних рис. Гетеродієгетичний наратор [4, 29] М.Стельмаха моделює процеси визволення людини з тенет відчуження, коли усовується розрив між приватним і суспільним інтересом у людському «я» героя. Розповідач поетизує активного героя, з цілісним характером, з радісним сприйняттям життя як діяння. Богдан Романишин є *фокальним персонажем* [4, 148], тобто чимало епізодів, постаті людей, їх вчинки змальовуються крізь його оптику й оцінки. Слушними є спостереження Олександра Руденка-Десняка над засобами творення образу Богдана, який окреслюється як «натура поетична, й навколишня природа постає через його сприймання, описи її, роздуми над нею допомагають створити потрібне ставлення до героя, визначають атмосферу «Думи про тебе... Відношення Богдана до природи – це відношення поета і трудівника. Відношення до життя – трудівника і поета» [2, 182]. У цих епізодах проступає образ автора, автодієгетичний наратор якого вкладає в уста героя свої думки про творчість, її джерела, натхнення. Богдан, споглядаючи красу природи, складає поезії, сповнені віри, надії і любові.

Іспанський філософ вважав, що настала нова доба – дегуманізація мистецтва, зумовлена кризою людини та культурних цінностей. Філософ помітив, що людина в ХХ столітті насичена серійною, стандартною культурою і перетворюється так само на стандартну, вимуштрувану істоту, людину без обличчя та своїх рис. М.Стельмах спирався на гуманістичні ідеали свого народу, тому він постійно міркує над смыслом буття, людиною, «індивідуальність, особистість – в центрі світобудови, людина, а не «середнє арифметичне», не об'єкт для соціальних вправ, не безмовний, покірливий виконавець чужої волі. Творче начало, усвідомлення свого зв'язку з попередніми поколіннями, їхньою працею, боротьбою і муками в ім'я добра й істини – невід'ємні риси стельмахівського героя, який не прагнув виділитися з навколишнього середовища, встати над ним, але органічно не здатного бути «середнім арифметичним» [2, 192]. Герої романіста індивідуально неповторні, мужні й уміють стоїчно переносити будь-які випробування долі. Гуманістичний пафос Стельмаха спрямований проти знелюднення людини, тому наратор поетизує трудівників, висвітлює їх духовну красу.

Цією красою й альтруїзмом наділені й інші персонажі роману. Доброта Андрія Мельника – трудова, її виток – в усвідомленні соціального змісту самого поняття «хліб». Для Мельника хліб і зерно – святиня з великої літери, втілення людяності і праці. Перед розстрілом, в останню хвилину життя він вигукує: «Гей, дурні, засипте кіш, бо пропадуть камені. А людям молоти треба!» [3, 25]. Альтруїзм і доброта Шаламая всеосяжні. У хуртечу він грає із синами, щоб рятувати людей від завії, його музика – радість «мужицькій душі» [3, 8]. Та це ж цілий канон добра! І правив би своє Шаламай сто і двісті років тому. Така його вдача. Добро виступає не лише породженням соціальних взаємин, а й як етична сутність людини. У Стельмаха немає позасоціального, позаісторичного розуміння людини. Його Туровець і Соколяненко, Хворостенко і Васюти живуть і діють не «поза простором і часом», а в 30 – 40-і роки ХХ сторіччя, в реальному конкретно-історичному часі. Вони й зумовлені ним. Суспільно детерміноване й їхнє моральне кредо. Наріжним каменем концепції Стельмаха є духовне піднесення людини, обумовлене соціальною перебудовою буття і свідомості. Соціальні сторони добра і зла Стельмах розуміє по-реалістичному, стверджуючи, що людина за своєю суттю людяна, народжена творити добро.

Визнання людського життя верховною, найвищою цінністю буття досить давнє в літературі. Ще Гете протиставляв сумній приреченості *memento mori* оптимістичне *memento viveri*. Франківський Мойсей, умираючи, думає про як подвиг і дію. Михайло Стельмах дотримується гетевського розуміння життя як діяння: «Первинним було діло». Він славить життєдіяння: Туровець «і до останнього віддиху, до останньої росинки життя буде битися за неї», – за землю, «його любов, його надію, його турботу і думу» [3, 294]. Через увесь роман лейтмотивом проходить девіз: «Жить-жить!» [3, 142, 257]. Наратор романіста сприймає життя не тільки в його соціальній повноті, відтворюючи, наприклад, соціальні зміни на селі після 1917 року. («...Вчилися по науках попівські та багацькі діти, а тепер і до бідноти дійшло» [3, 142], а й у філософському аспекті («...

Із відра пролилася вода і сказала землі: жись-жись». [3, 142]. Все живе прекрасне і вічне! Життя радує трудівника: «Як не посміхатись, коли день стоїть, наче молода, коди бджола саме виходить із вулика, а свиня із хліва» [3, 121]. Стельмах-мислитель співає гімн життю як безупинному відтворенню живої матерії. І критерій істини, і критерій цінності людини та життя він знаходить у народній свідомості.

Письменник має улюблений типаж. Він створює «рухомі типи», по-своєму цілісні, але споріднені і водночас напрочуд мінливі. Мірошниченко («Кров людська – не водиця») в кожній людині може знайти і виплекати кращі сторони її вдачі. «... Головне, – новою людиною ставати, солдатом, що красу береже. Оце твоя, Дмитре, дорога», – радить хлопцеві Тимофій Горицьвіт, сяч людяності. Марко Безсмертний («Правда і кривда») є втіленням глибокого довір'я до людини. А для Григорія Нечуйвітра («Кров людська – не водиця») «людська правда – вище своєї любові». Тимофій Горицьвіт, Марко Безсмертний та інші не мислять себе поза народними інтересами: духовне зростання визначається й розвитком самого буття. За Стельмахом, людина – невід'ємна частка життя і суспільства. Життя і суспільство пробуджують у неї людське, тепле, соціальне, активне. В людині – світло. Людина – добра. Але її зичливість – від її соціальності, від того, що вона є суспільною істотою. У соціальності, тобто пов'язаності із життям і стосунками людей у суспільстві, – коріння людської етики і, насамперед, людяності.

Експліцитний наратор милується активністю в людському «я» і співчуває гіркоті, що життя таке скороминуче. Проте це почуття виступає не як страх смерті, а як побоювання, що не зробиш усього запланованого і вимріяного. У романиста власне, «стельмахівське» розуміння природи як життєдайної сили, до котрої треба докласти праці та енергії. Людина Стельмаха відноситься до природи як деміург, як будівничий. Природа – співбесідник його героїв, вона одухотворена, трепетно жива, олюднена, як і знаряддя праці. Діброва в сприйнятті Богдана пересварюється з хуртовиною і вітром [3, 36]; «ранок ухопився за золоту гичку проміння й витягнув із землі сонце» [3, 143]; «журавель насварився на неї (хвіртку. – М. Т.) і ствердно відповів: жись-жись» [3, 137]; «крила вітряка... зітхали й плакали на radoшax» [3, 145].

Світлі фактори, природа і труд, пов'язані один з одним. Природна доброта, зичливість і соціальні почуття, викликані працею на благо людей, діють як паралельні сили. І Стельмах пояснює певні сторони людського характеру властивими людині нахилами зичливості, загальнолюдським прагненням творити добро або, коли людяне, тобто активне, поставлене на службу низьким інстинктам, – тваринним егоїзмом.

Дії і вчинки стельмахівських персонажів підлягають тим законам логіки дійсності і логіки характеру, які завжди виступають аналогом філософських категорій причинності, необхідності, закономірності в мистецькому творі. Артемон Васюта діє за логікою своєї вдачі: «сигнал має повзти тихо, як вуж, а жалити може й з громом» [3, 113], «як скажуть, він і на Водохреща організує сівбу» [3, 113]. Горда й вільна Ярина, діючи за логікою свого «я», тікає з-під нелюбого їй вінця. А коли Хворостенко у важкий для вітчизни час вирішив просидіти «у затишку», щоб «зберегти кадри» [3, 343], він також чинить згідно із своїм життєвим кредо людини-приспосованця. Соціальна характеристика персонажа у Стельмаха послідовно витримана: Меркурій Юхимович, у минулому причетний до банд, має й зараз нахил до брудних пліток. Пасикевич, у минулому управитель у багатого попа, в революцію одружився на дворянці та прагнув стати власником тисячі десятин, коли переможуть білі. Він – «мерзкокапосник», у роки війни – вірний прислужник фашистів. І в цих негативних образах не порушено етичної єдності особистості.

Нахил Стельмаха до романтичного письма з особливою виразністю виявляє себе у вирішенні інтимного життя персонажів. Замість багатьох можливих мотивацій нерішучості Богдана у його коханні до Ярини письменник звертається до одного мотиву, що більш притаманне саме романтичній стилістиці. Лише відчуття «недосяжної вроди» коханої жене Богдана геть, топить його серце в гіркоті і сумі, розлучає його з нею. Уникнення складних мотивацій любовного почуття зустрічаємо і в образах Омеляна, Артемона, Тетяни та ін. Так, Софія Снігурська, здається, починає осягати сутність нового життя, її вже не лякає, що більшовики «у Бога не вірять, а в людину». Ясною стає для неї й облудність деяких «проповідників», на яких ще вчора дивилась, «як на іконостаси». Та зустріч з коханим ламає все вмить – і Софія «напівзабутою старою дорогою пішла на Захід» з чоловіком. Підвладна коханню, вона перекреслює всі світоглядні, ідейні здобутки. Потім вона ще повернеться – самотня, кинута в розпуці – виконати свій обов'язок перед людьми і рідною землею. Складний і недосить умотивований шлях Софії є наслідком спрощення спонуки у вирішальному вчинку героїні.

Уроки життя сприяють усвідомленню й людьми пересічного інтелекту суспільної зумовленості людського характеру і власної долі. «Це життя зробило! Життя!», – пояснює Давид Васюта своє безглузде животіння: заради нагромадження він «за паршивий чавунець пропустив крізь пальці своє життя» [3, 364]. Життя у сотий раз переконає Давида, що щастя – не в багатстві, і зламана, пригнічена свідомість його повільно, протягом десятиріч випростовується. Югін Холоденко, цей

український Єгор Буличов, поступово усвідомлює, що ходив не тільки біля ікон святих, а й фальшивих, – отже, сам і обікрав свою долю. Це дійсно горьківський мотив у романі «Дума про тебе».

Письменник надає любим його серцю персонажам завидної цілісності в їх поглядах на життя і виборі свого шляху. Стельмах вірить і примушує повірити й свого читача, що майже немає цілком загублених душ, що іскра людяності живе і в багатьох «пропащих людях». Він допомагає їм зняти суперечність між прагненнями і конкретним їх втіленням. Той же колишній титар – Югин Холоденко, за складом душі, правдошукач, що душевну черствість вважає за гріх, а найголовнішим – бажання бути корисним людям. Церква не заступила йому шлях до людей, і він сам уже усвідомлює це. «І прожив я вік титарем, але душа моя поривалася до чогось більшого. Та на більше не спромігся то через складності, то через таких забісованих, як васюти, а то через різні підозри. І ось старість заглянула в очі, коли частіше думається, що сам обікрав свою долю, не зумів розпорядитися нею. То коли я зможу чимось допомогти тобі, не забудь, де моя хата стоїть, де моя грішна душа за такими людьми, як ти, скупає» [3, 299], – каже він Туровцеві.

Югин, певною мірою, – носій дійового втручання в життя. В голодний рік він «взяв золото від богів, щоб не вмирили з голоду люди. Бо мої руки ніколи не ховали золота – спочатку несли його богам, а потім принесли людям» [3, 21]. Герой приймає новий лад, але водночас не довіряє суспільним умовам, які перевиховують його ж самого: радянський устрій, на його погляд, добрий лише в тому разі, коли його низовий апарат очолюють зичливі, добрі люди. Письменник не порушує правди характеру свого персонажа, Югин думає, переживає і чинить за законами розвитку свого ества. Концепція дійсності Югина відповідає ступеню його свідомості.

Не личить умовчувати й те, що часом, хоча й рідко, в людині Стельмаха на перший план виступають етичні, мало що не успадковані ознаки. Коли його «оглашенні Шаламаї» одержують у спадок од свого батька фізичні риси – вузькі, «прихоплені із половецьких степів очі», дебелисть, «шерхлогубість», то це успадкування соматичних ознак не викликає здивування: воно закономірне. Але Стельмах іде далі. Його Шаламаєнки успадкували також усі свої етичні і психологічні ознаки: доброту, хист до кпинів, несамовитий шал, відкритість людям, щирю готовність іти їм на допомогу своєю музикою. У деяких епізодах з другорядними персонажами теж з'являється така ж мотивація характеру (син сліпого лірника Данила – Андрій). Це – дещо небезпечний хід, хоч ідеться про зумовлену соціальними факторами зичливість і доброту. Розповідач прозаїка застосовує прийоми доміанти й для укрупнення характерів персонажів. Одній рисі він надає тоді великої інтенсивності, значущості, в той час як інші грані значно згладжуються. Характер Туровця, наприклад, стає менш багатогранний через ретушування двох його рис – зіркості організатора і людяності. У Богдана за рахунок інших сторін характеру домінують почуття патріотизму і власної гідності. У Хворостенка переважає підозра і самовпевненість. Письменник так абсолютизував у нього ці риси, що змушений (устама Богдана) дати застереження: «Це єдиний, унікум. Колись, як розкажемо про такого, не повірять» [3, 343].

Ще «дід з критикою» Євмен («Правда і кривда») з позицій рядових колгоспників сприймає Марка Безсмертного як справжнього гуманіста, пропонуючи його на голову колгоспу в їхньому зруйнованому війною селі: «Не безіменний, не безрідний, і не чорти-що, а справжній довоєнний, що в голові і в душі має поняття – і до землі, і до людей, і до коней, і до хліба святого, і до риби у воді, і до птиці у небі, і до вдови нещасної, і до сироти безрідної». У романі «Дума про тебе» Стельмах вірний цій своїй усталеній концепції людини – мудрого керівника, носія суворої вимогливості й істинної гуманності. Така сталість образу дозволяє зробити висновок про ідеал людини в творчості Стельмаха.

Детермінованість особи у Стельмаха не лише ментальна, а й соціально-історична в найширшому розумінні цього поняття. Це рух українського народу в історії відкрив Богдану шлях у науку, відкинув Снігурського у табір ворогів, дав Туровцю можливість розгорнути свої обдарування як людині державного розуму, проклав Хворостенку стежиночку вгору через слухняне виконання чийось розпоряджень, привів титара до ідейного переродження. Отже, доля людини, шляхи її життя, розвиток її здібностей – усе обумовлене в романі не авторською сваволею, а ходом життя і суспільно обумовленим розвитком людського характеру. Під дією нових суспільних умов народні маси, змальовані в романах Стельмаха, підносяться до духовної величі, до розуміння свого місця і ролі на землі.

Концепцію людини Стельмаха не можна окреслити до кінця, не зваживши на природу внутрішнього конфлікту його героїв. Справді, за зіткненням людської гідності і пожитку в голодний рік (Соломія), совісті й страху перед пам'яттю людською (Пасикевич), обов'язку й уподобань (Хворостенко), благородної чесноти і старих передсудів (Югин-титар) тощо відкривається перед нами різноманітне втілення одного провідного в творчості Стельмаха конфлікту – конфлікту правди і кривди, добра і зла.

Не розлюднена людина Стельмаха, не збіднив її художник, не знеособив, не загубив у масі, його людина – активна й обдарована мислю, вона індивідуалізована і багата на почуття і пошук правди та сенсу існування.

Основним джерелом етичних цінностей у творчості Стельмаха виступає земля, труд (переважно на землі або коло землі), боротьба. Приміром, Хворостенко почуває огиду до праці, не вірить у людей, не довіряє землі і не любить її. Цього досить, щоб письменник категорично не приймав моралі хворостенків. Пристрасний гуманіст, він засуджує антилюдяну бюрократичну практику чиновників-хворостенків. Найголовніший фактор історичного розвитку Стельмах бачить в одній з двох основних продуктивних сил – у людях праці. Проте, безумовно, розуміння цього фактора дещо звужене у письменника, обмежене показом лише праці коло землі. Творці історії в його романі «сіяли жито, пшеницю, пасічникували, чинбарили» [3, 151]. У своїх думках Богдан міркує над історією народу: «І в його грудях тривожно й радісно забриніла жага доброго слова. Шевченко поставив біля них, рабів німих, своє безсмертне слово» [3, 151]. Кредо стельмахівського позитивного героя – любити землю, поважати труд. І в романі «Дума про тебе» земля виступає як символ правди і праці, як мірило добра і добрих суспільних почуттів.

Є в стельмахівській концепції світу й інші незаперечні романтичні барви. В романах Стельмаха пісенний світ владно входить у реальний, а реальний проступає крізь пісенний і в пісенному знаходить собі вияв. Такі чари, щоб когось забути, тільки в пісні є: «Є у мене таке зілля біля перелазу, як дам тобі напитися – забудеш одразу» [3, 170]. Романтична типізованість пісенних ситуацій часом так пасує Стельмахові, що його герої відповідають словами пісні: «Ой, підемо до млина, де мелеться новина» [3, 175]. Отже, і в карбуванні правди у фольклорних формах виявляється така дорога Стельмахові романтично-узагальнююча інтерпретація життя. Митець не пропускає нагоди надавати силам природи, біди або добра таких поетичних, а по суті, народно-фольклорних форм, як добрий вісник, птах, хапун тощо. Це засвідчує деяку пантеїстичність його світосприймання.

Часом читачеві навіть уявляється, що письменник – і не завжди на користь художній тканині твору – не спиняє себе у владному потягу до яскравості і кольористості. Саме тут, здається нам, митцеві загрожує ошатність стилю. Якщо зловживання простотою може набрати форми спрощення, то надмірний потяг до оздоблення мови веде до зменшення впливової сили відкриттів письменника.

Ця схильність до мальовничої палітри, до просто вражаючої барвистості засвідчує наявність романтичного струменя у творчій манері митця. Стельмах надає надзвичайної ваги ритмові мови, мальовничості словесного малюнка. Проза здається евфонією, мова – мелодією, письменник мобілізує звукопис, багато деталей вражає поетичністю і незвичним колоритом, ніби головним для митця є вразити читача шаленою експресією, інтенсивною образністю. Така барвистість стилю становить романтичну іпостась таланту романіста.

Проте символи-образи Стельмаха – реалістичні. В них часто досягається та конденсація сенсу, про котру мріяла Леся Українка. Нерідко в них домінує тенденція надання реальним предметам і явищам певного символічного навантаження (золоті сережки як втілення зла, розсипана сіль як прикмета ворожнечі тощо).

Наша спроба дослідити концепцію дійсності й людини у романі М. Стельмаха «Дума про тебе» дозволяє обґрунтувати те своєрідне і плідне сплетіння реалістичних і романтичних компонентів, що притаманне дискурсові видатного українського письменника.

Список використаних джерел

1. Новиченко Л. Вибрані праці: У 2 т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1984. – 437 с.
2. Руденко-Десняк А. Верность герою. Размышления о прозе Михаила Стельмаха. – М.: Советский писатель, 1980. – 380 с.
3. Стельмах М. Твори: В 7 т. – Т. 5. – К.: Дніпро, 1983. – 283 с.
4. Ткачук О. Наратологічний словник. – К.: Астон, 2002. – 173 с.

Summary. This article deals with the artistic world as an aesthetic category of the in Mykhailo Stelmach's novel «Duma pro tebe», author's discursive practice, lyric-romantic style palette and poetics peculiarities.

Key words: artistic world, aesthetic category, narrative, heterodiegetic narrator, exemplar, conception of a human and ideal.

Отримано: 23.09.2012 р.